

КОСОВО И МЕТОХИЈА У СРПСКОМ ФИЛМУ (5)

Дуго путовање у ноћ

Први филмови чији су аутори у потпуности били косметски Албанци појављују се 1979: *Kur pranvera vonohet* (*Кад пролеће касни*) и *Era dhe lisi* (*Ветар и храст*). Рађени су по дневнику и прози високих комунистичких функционера Фадила Хоџе и Синана Хасанија. У оба случаја, на уштрб филмског и уметничког, упркос чињеницама и стварној историји, једнострано и огољено се прати антисрпска линија врха Комунистичке партије и шиптарске сепаратистичке стратегије

[Пише: Жарко Драгојевић *](#)

Руководства свих федералних јединица социјалистичке Југославије, укључујући и

руководства покрајина унутар Републике Србије, које су према Уставу из 1974. године и саме проглашене конститутивним деловима федерације и као такве видно допринеле најпре дезинтеграцији Републике Србије а потом и политичкој кризи и распаду читаве државе, настојала су да легитимитет своје власти и својих партикуларних државотворних тежњи утемеље, поред осталог, и на постулирању једностраних истина о масовном учешћу и равноправном доприносу народа и комуниста крајева из којих потичу и чије политичке интересе заступају, партизанској борби, НОБ-у и социјалистичкој револуцији током Другог светског рата. У идеолошкој борби за душе и свест широких народних слојева, успостављањем културе сећања на „славне дане револуционарне ратне прошлости”, партизанском филму су придавани посебни значај и улога. Моћ филма и као медијума и као средства масовне комуникације да утиче на образовање колективних схватања, осећања и понашања људи искоришћена је од стране инжењера „нове друштвене стварности” и твораца „историјских истина” о токовима народноослободилачке борбе, грађанског рата и револуције на просторима бивше Југославије, на идеолошки свеобухватан и кинематографски грандиозан начин. У систем финансирања ових филмова по правилу биле су укључене све структуре државе и друштва, политичке, економске, културне, од локалних до републичких, у појединим случајевима и савезних. Радило се о филмским пројектима, како се говорило, од општег друштвеног интереса, али и регионалног, републичког, односно покрајинског политичког престижа, због чега је терет њиховог финансирања, осим продуцентских кућа, подразумевало се, морала на себе да преузме и шира друштвена заједница. Исто тако, развојем полицентричног југословенског радио-телевизијског дифузног система и све телевизијске куће, њих осам, шест републичких и две покрајинске, свака у оквиру својих програмских и политичких задатака продуцирале су скупе телевизијске серијале са тематиком из НОБ-а, револуције и отпора фашистичкој окупацији земље, са садржајима искључиво везаним за матичне републичке или покрајинске просторе. На тај начин се ткала псеудоисторијска сага и конструисао политички наратив о једнаковољном и пропорционалном учешћу свих народа и народности Југославије у отпору фашистичком завојевачу земље, све са циљем потврђивања легалитета после рата исцртаних унутрашњих граница земље и њиховог каснијег, кроз процес перманентних уставних промена, спољашњег подржављења.

Посматрајући са ове временске раздаљине развојни лук југословенског партизанског филма, од завршетка рата па све до касних осамдесетих двадесетог века, лако је уочљиво да се он на политичком плану мењао, али и окоштавао онако како се мењала или окоштавала политика која га је иницирала. Због тога је партизански филм у друштвеном смислу увек био *хипер* савремен с обзиром да су догађаји о којима је говорио, или, још и више, догађаји о којима је избегавао да говори, односно о којима је говорио на историјски једностран и идеолошки искључив начин, све време чинили политичку позадину живота државе која је себе покушавала најпре да обнови, а после и одржи у животу на политици идеолошке негације своје претходнице, прве Југославије, али и потискивања и уклањања из јавне сфере чињеница о крвавом међунационалном и грађанском сукобу њених народа у току Другог светског рата. Веровало се да је само на тај начин, опструкцијом историјског памћења о кривизи једних и заслугама других,

било могуће очување земље на новим идеолошким и државотворним основама. Све је ово довело до успостављања лажних националних симетрија када је у питању допринос народноослободилачкој борби и отпору фашистичкој окупацији земље, на принципу једнаких заслуга или једнаке кривице за све. Тако се у одсуству слободе критичког мишљења и демократског јавног мњења на филму лакше и безобзирније него у другим областима стваралаштва манипулисало историјом догађаја на тлу бивше Југославије у току Другог светског рата и спроводила политика селективног историјског памћења. Можемо рећи да је у том погледу на културно-пропагандном плану за титоистичку власт филм доиста био „најважнија уметност нашег доба”.

[1](#)

КАД ПРОЛЕЋЕ КАСНИ

Према идеолошки и жанровски увелико окошталом и неупитном обрасцу партизанског филма, његовог главног тока, крајем седамдесетих настаје и први партизански филм у оквиру српске и југословенске кинематографије чији су аутори у целости косметски Албанци: *Kur pranvera vonohet* (*Кад пролеће касни*) у производњи Радио-телевизије Приштина и „Kosova filma” из Приштине, премијерно приказан у лето 1979. године. Филм и телевизијска серија од пет епизода рађени су по мотивима ратног дневника Фадила Хоџе (Fadil Hoxhës), свакако кључне политичке личности из редова косметских Албанаца, како за време рата тако и касније у послератном политичком животу покрајине, Републике Србије и југословенске федерације, све до њеног распада. Сценаристи филма били су Азем Шкрељи (Azem Shkreli) и Имер Шкрељи (Ymer Shkreli), а режирао га је Екрем Криезију (Ekrem Kryeziu).

Фрагментарне белешке свога ратног дневника *Kur pranvera vonohet*² Фадил Хоџа је објавио тек средином шездесетих година. Дакле, пуних двадесет година од свршетка рата. О разлозима овога „кашњења” Хоџа у предговору своје књиге пише: „За нас који смо се налазили у првим редовима борбе – она још није завршена. И дан-данас се налазимо у првим редовима наше револуције и готово немамо слободног времена да

прионемо и овом послу – да пишемо. (...) Ова књига је само део ширег дневника – оно што ми се, у првом тренутку, учинило лакшим да се припреми за штампу. Другови из редакције часописа

Jeta e re

су инсистирали да им, што пре, предам „оно што је спремно”, а ја нисам био, као што ни данас нисам, у стању да нађем времена и систематизујем целокупни материјал с којим располажем.

Овом

приликом се, са извесним допунама, као посебна књига објављује само онај део који је, у фрагментима, штампан у часопису

Jeta e re

и касније прештампан у дневном листу

Rilindja

и објављен као посебна књига.”

[3](#)

Имајући у виду чињенице које су нам данас доступне из историје косметске ратне и послератне збиље, ово „немање времена” да се среде белешке, по свему судећи, узроковано је и другим разлозима, осим овог који Хоџа наводи. Сложене политичке и безбедносне прилике које су све време после рата оптерећивале стање на Космету, а биле непосредно узроковане догађајима из рата, свакако да су упућивале аутора ових бележака на опрезност када су у питању одложено и накнадно политичко промишљање косметске ратне збиље из угла једног од кључних судеоника тих дешавања из редова косметских Албанаца. Да је то тако посредно нам потврђује и сам Хоџа у интервјуу датом албанском историчару Агиму Зогају (Agim Zogaj), априла 1994. године, а објављеном тек 2003. године: „Заиста, одмах по окончању рата 1945. године, био сам уплашен да би српски и југословенски лидери могли смислити разлог да ме затворе, а потом и ликвидирају. Нарочито педесетих година, плашио сам се да ме Срби могу ухапсити и послати на границу са Албанијом и тамо убити, а онда позову мога оца и браћу и кажу им да су ме ухватили приликом бекства у Албанију!?”

Мој

страх од затварања остао је и много година касније.”

[4](#)

Судећи

по

свему ономе шта се тих година одиграло на Косову и Метохији, а у чему је Фадиљ Хоџа био један од главних судеоника, његов страх од хапшења није био безразложан.

[5](#)

Стога објављивање ратних бележака Фадиља Хоџе средином шездесетих није могао да буде само чин сређивања личне мемоарске грађе него у знатној мери и чин ангажованог политичког деловања.

Дневничке белешке *Кад пролеће касни* Фадиља Хоџе у жанровском погледу су једно хибридно књижевно-историјско-политичко штиво у којем се хронолошким редом описују ратна збивања и судбина малобројног партизанског одреда „Емин Дураку” (већински

састављеном од Шиптара и чији је Хоџа био командант)

[6](#)

у току нешто више од педесет дана његовог боравка на простору Косова и Метохије, углавном у пределу Ђаковице и Ђаковичке Малесије, у пролеће 1943. године, пре него што ће одред у немогућности да се одржи на простору Косова и Метохије прећи у Македонију и тамо ући у састав Шарпланинског партизанског одреда.

И

мада

већ на првим страницама своје књиге Хоџа истиче чињеницу да је партизанско деловање на Косову и Метохији „од самог почетка било ограничено на градове и српска села”,

[7](#)

он се, ипак, у већем делу текста усредсређује на описивање догађаја и прилика везаних само за албански живаљ Косова и Метохије у току Другог светског рата, рекло би се прилично уверљиво осликавајући његову масовну колаборацију са фашистичким окупатором земље и насупрот томе одбијању да се придружи или пружи подршку малобројним албанским комунистима, што из страха од одмазде, што због тога што их сматра „српским и руским агентима”.

[8](#)

Додајући

свему

томе и разматрања о унутаралбанским политичким и идеолошким поделама, међусобним сукобима и распрама о послератној судбини Косова и Метохије, а све у контексту, како наводи, „великог неповерења Албанаца према Србима и Црногорцима, и страха од повратка на старо”.

[9](#)

У питању је доиста један складно избалансирани историографски и идеолошки текст који на општем плану оставља утисак веродостојног и непристрасног казивања.

Међутим,

пажљивијим увидом у написано, посебно и светлу данашњих сазнања и историјског исхода догађаја, лако је запазити да се у њему садрже и све оне програмске и идејне пролегомене на којима се заснивала политика иредентизма и сепаратизма косметских Албанаца, како за време рата тако и у послератном периоду, прекривене општом хуманистичком фразеологијом о братству и декларативним закључањем на верност Титу и његовој политици „националне равноправности”.

[10](#)

У филмској адаптацији текста, све ово, петнаест година касније, није пропуштено а да не буде на видан начин истакнуто.

Тако већ у прологу филма *Kur pranvera vonohet* камера у крупном плану приказује насловну страну комунистичког гласила *ролетер*

П

из 1942. године, са познатим Титовим чланком о националном питању у Југославији, у којем су споменути и косметски „Арнаути”. Над тим текстом је са оловком у руци надвијен главни јунак филма, командир одреда Бетим Косова (читај Фадил Хоџа), помно га анализирајући.

[11](#)

Овим је више него јасно у филму означен главни идеолошки и политички мотив ангажовања албанских комуниста у НОБ-у, али и указано на „права” и „тезе” на којима је политика косметских Албанца и касније, после рата, све време трајања авнојевске Југославије, упорно инсистирала. Свакако да су заклањањем иза овога у то време, крајем седамдесетих, само историјског, чак и за саму Партију у многостраном политичком анахроног и превазиђеног Брозовог ратног чланка, аутори филма у изношењу својих политичких ставова поступили више него промућурно и конјуктурно, али не и претерано храбро с обзиром да је Тито у време појаве филма још увек био жив и да се знало да до јавне критике или евентуалне полемике у вези са овим чланком и његовом врућом филмском инструментализацијом у актуалне политичке сврхе, ни у којем случају не може да дође. С друге стране искоришћена је јединствена прилика да се још увек живом Вођи државе и актуалном руководству земље, али и широј јавности спочитају наводна „обећања” дата косметским Шиптарима о њиховом послератном праву на самоопредељење, све до права на присаједињење Косова и Метохије Албанији, а која су после рата од стране југословенске комунистичке врхушке, по мишљењу Албанаца, била изневерена.

Истини

за вољу, простора за једно овакво тумачење догађаја је и било, јер се према бројној ратној документацији може закључити да је све време рата партијска и војна комунистичка врхушка ово питање из тактичких политичких разлога држала затвореним, одлажући његово решавање за после рата.

[12](#)

То је

и давало косметским комунистима из редова Албанаца наду да могу остварити своје сепаратистичке политичке циљеве, због чега су одмах после рата и изашли са тезом да су преварени од стране Срба, мада су се Срби, према доступним изворима, о свему томе мало шта питали.

[13](#)

На

индиректан

начин ова шовинистичка теза о „дволичном карактеру” Срба је уграђена и у објављеним

деловима Хоциног ратног дневника. (Видети о томе одговарајућу фусноту.

[14](#)

)

Аутори филма су се били нашли пред задатком да једну приповедно-есејистичку форму књижевног исказа преточе у драмску форму филмског дела. И мада је у основном штиву Хоцине приповести било довољно материјала за тако нешто, они су се одлучили за његово дописивање додајући радњи филма неколико мелодрамских углавном стереотипних и слабашних драмских токова којих у Хоциној књизи нема. Међутим, и поред тога, филму недостаје средишњи заплет који би довео до јачег драмског и психолошког сукоба међу ликовима, неке одлучне битке, или чворишног догађаја, и самим тим видљивије катарзе јунака. Уместо тога драмска радња филма је фрагментаризована у низ слободних епизода, чиме је у основи поновљена структура Хоциног дневничког казивања, али и потенцијалним драмским чиниоцима филма онемогућено да се потпуније развију. Због тога је политичка реторика филма, као изванестетски чинилац, успела да превагне и заузме главну значењску раван дела. Али, у постојећим политичким околностима за руководећу структуру косметских Албанца, која је несумњиво стајала иза овог пројекта,

[15](#)

али и за саме ауторе филма најважније и јесте било да се теза о масовном учешћу косметских Албанаца у народно-ослободилачкој борби политички етаблира и филмским пропагандним средствима потврди без обзира на њену историјску и стварносну неутемељеност. Зато филм обилује сценама филмских масовки, са много статиста и пиротехнике у кадру, којима се сугерише и узноси задата политичка идеја на којој су косметски Албанци темељили своје перманентне политичке захтеве за јачањем свога положаја унутар југословенске заједнице и остварења својих националних циљева, све до „права на самоопредељење до отцепљења”, односно проглашења Косова и Метохије републиком. Због тога је и било толико важно изградити филмски пропагандни мит о „свенародној” подршци косметских Албанаца народно-ослободилачкој борби народа Југославије против фашистичког завојевача земље и њиховог, када су у питању Косово и Метохија, ванредног доприноса тој борби. Истине ради потребно је нагласити чињеницу да у настојањима да филмски преувелича и обоји слику свога учешћа у НОБ-у и револуцији комунистичко руководство косметских Албанаца није се понашало много различитије од руководства других народа југословенске федерације, нити се овај филм у својим основним идеолошким и филмским поставкама много разликовао од других партизанских филмова главног тока сниманих у то време у Србији и Југославији. Управљајући се доктрином комунистичких власти о послератном државном уређењу земље, Албанци су само понављали добро познати коминтерновски, антијугословенски и антисрпски политички наратив о потлачености Албанаца и других народа Југославије у претходној држави, њиховој обесправљености и угњетавању од стране великосрпске буржоазије, и отуда њиховом у рату стеченом праву на „самоопредељење до отцепљења” у новој држави.

Упркос

чињеници да су унутар југословенске федерације имали статус националне мањине, а

не народа, те отуда и нису могли да имају право на „самоопредељење до отцепљења”, јер су већ поседовали своју матичну националну државу, Албанију. Зато косметски Шиптари и нису споменути у одлукама другог заседања АВНОЈ-а, новембра 1943.

године,

[16](#)

а
на
које су они, као што је познато, одговорили својом резолуцијом са конференције у Бујану, крајем исте и почетком следеће године, у којој су изнели своје проалбанско национално и државно становиште.

[17](#)

СТАЛНОСТ БЕЗ РАВНОТЕЖЕ

Када је реч о Србима они су у филму, према очекивању, мало видљиви. Представљени су тек у неколико секвенци без већег драмског значаја. Рецимо, дописана је улога партизанске болничарке, Српкиње, које у Хоџином дневнику нема, и која се зове Ана, али, осим што се у филму појављује у неколико описних кадрова и изговора пар реченица на албанском језику, значајније драмске улоге нема. У прологу филма постоји и сцена у којој шиптарски квислинзи прогањају једног Србина, комунисту, који се бежећи од потере склања у кућу свога комшије Албанца, који га прима на бесу, и тамо у размени ватре са прогонитељима бивају обојица убијени. И то је све када је реч о позитивном представљању Срба. Међутим, постоји у филму и неколико сцена у којима су Срби осликани на крајње тенденциозан, непримерен, у драмском и психолошком ткиву филма немотивисан, и потпуно одуран начин. Садржај прве од њих је следећи (ради се о јединој сцени у филму која се одвија на српском језику, иначе читав филм је на албанском): Партизански одред је одсео у кући српског сељака по имену Божа. Бетим, командир одреда, и Божа воде дијалог, при чему Божа не зна да је Бетим Албанац, јер се пре тога у филму каже да су комунисти често имали два имена, једно албанско и једно српско, да би се њима служили према ситуацији, једним када су у албанској средини, а другим у српској. Елем, Божа ће:

– Само цабе говорите о братству са Албанцима. Убијају нас, Марко.

Марко (Бетим): Уздржи се мало, Божо. То братство не пада са неба. Неће га ни бити ако га ми сами не створимо, и ти и ја.

Божа: Нема братства са Албанцима, нема! Нема поштеног Албанца! Вараш се и Ти, и сви ви.

Марко (Бетим): Има, Божо. Ми треба да стварамо поверење међу нашим људима, гадно су завађени, вековима. Мора да их зближимо.

Божа: Море треба их све побити!

Марко (Бетим): Баш све?

Божа: Све!

Марко (Бетим): Ево ти, уби! (*Бетим пружа Божи пиштољ*) Почни од мене, и ја сам Албанац!

Божа, затечен и збуњен, излази из просторије. Треба рећи да је ова епизода у Хоџиној књизи донета нешто комплексније, са изнијансиранијим дочаравањем ситуације и психолошким описом стања у којем се Србин налазио суочен са прогоном и убиством рођака, и коначно његовог непосредног извињења Бетиму, после свега, а до којег у филму не долази.

¹⁸ Овако огољена филмска инсценација овог догађаја, лишена било каквог драмског и мотивационог психолошког контекста, као представа српског шовинизма и његових предрасуда, делује заиста понижавајуће и оптужујуће по Србе.

И у другој сцени филма, коју овде наводимо, догађа се слично:

Партизани су заноћили у једној сеоској српској кући. Сви спавају, међутим, један од партизана Албанаца врпољи се и буди команданта Бетима.

Партизан: Не могу више на стражи. Руши ме сан.

Бетим: Ко ти је рекао да стражариш?

Партизан: Јеси ли ти при себи? Зар без страже у кући Србина. Поклаће нас у сну!

Бетим: Шта говориш?!

Партизан: Ја му не верујем...

Бетим: А Ани (*партизанска болничарка*) верујеш?

Партизан: Ана је друго, она је наша...

Ваља напоменути да је и ова епизода у Хоциној књизи, у склопу његовог ширег литерарно-есејистичког излагања о узајамном неповерењу између Шиптара и Срба, „које траје кроз векове”, још и колико-толико одржива, али у филму, који није литература и није контемплација него акција, разголићена и апстрахована од било каквог својег другог контекстуалног, психолошког и мисаоног значења, осим приземне шовинистичке реторике уперене против Срба и њиховог народносног бића, не изражава ништа друго и више. Насупрот овоме, у садржајном ткиву овог филма не постоји нити један, макар и овлашни покушај да се напореда са изложеним „мислима и сликама” о „злочиначкој” нарави Срба изложе и „слике и мисли” о „злочиначкој” нарави Албанаца, чиме би се не

само драмска него, изнад свега, и политичка раван филма донекле уравнотежила, критички уцелинила и, самим тим, довела до некаквог смисла. Овако, без тог двообручног и укрштеног драмског говора о „нарави” оба народа, занемарујући приземну тенденциозност и углавном вануметнички смисао таквог говора, оно што је у филму речено о једнима од стране других делује не само једнострано и острашћено него у великој мери и одиозно.

ИЗА ГРАНИЦЕ

Истодобно када и *Kur pranvera vonohet*, у лето 1979. године, излази и други филм у производњи истих предузећа, *Televizioni i Prishtinës dhe „Kosovafilmi”* (Радио-телевизија Приштина и „Косово филм”), једнако амбициозан и политички ангажован као и први, филм *Era dhe lisi (Ветар и храст)*. У питању је била филмска адаптација истоименог романа Синана Хасанија (Sinan Hasani),

[19](#)

у ондашњим органима власти, почев од покрајинских до федералних, високопозиционираног функционера из редова косметских Албанаца.

[20](#)

Сценарио за филм је написао Петрит Имами (Petrit Imami), у највећем дословно се придржавајући Хасанијевог литерарног штива, а режију остварио Бесим Сахатчију (Besim Sahatçiu).

Осим

што је у целости снимљен на албанском језику, овај је филм у скоро стопроцентном виду и реализован са кадровима ангажованим само из редова албанске народности, било да је реч о ауторском сектору филма, глумачком, организационо-техничком или сарадничком.

[21](#)

Био је то доиста продукциони подвиг, изаћи у једној години са два високобуџетна филмско-телевизијска пројекта која су се бавила епохом и самим тиме потребовала материјална средства за своја снимања далеко изнад просечне цене коштања обичног филма са савременом тематиком, што сведочи о томе да САП Косову у то време нису недостајала средства када се радило о улагању у афирмацију кинематографског и

телевизијског стваралаштва косметских Албанаца, али, још и више, и промоцију, на ширем југословенском друштвеном и културном простору, проалбанских политичких ставова кроз филмско представљање косметске ратне и поратне збиље.

Хасанијев кратки роман, дужине мање од сто педесет страна, *Ветар и храст*, штиво је невелике књижевне вредности, поприлично несигурно и догматски писано, недовољно течно и уверљиво у обликовању романескне радње и потпуно стереотипно на плану психолошке карактеризације јунака. Међутим, оно што ово дело у звуку и пријему свакако највише омета и на чисто књижевном плану дискредитује јесте његова наглашена политичка тенденциозност. Роман је писан у првом лицу, кроз приповедачко видело једног од своја два главна јунака, и бави се историјом догађаја и ауторовим виђењем друштвено-политичке и идеолошке стварности Косова и Метохије у периоду од завршетка рата па све до средине шездесетих година двадесетог века, закључно са Брионским пленумом, описујући судбину јунака и стварност живота на Косову и Метохији кроз оптику, друштвени и историјски, углавном само једне националне заједнице, албанске. Тако је више него уочљиво да се у једном књижевном проседеу са историографским претензијама најпре топоници

Косово

,
Метохија

,
Србија

, па и

Југославија

, осим кроз синтагму „Живела КПЈ”, у роману уопште не спомињу. Исто тако, осим на једном месту, не спомиње се ни име суседне државе, Албаније, која се на свим другим местима у роману именује тек као предео „иза границе”. Изостало је чак и експлицитно навођење имена народа који на Космету живе, Срба и Албанаца (у то време још увек званично Шиптара), и других, па читалац јунаке приповести у националном погледу препознаје тек преко навођења њихових личних имена. Не спомиње се ни име града у којем се радња романа одвија. Све је, дакле, апстраховано и дато као један безимени простор у којем живе безимени народи и једини топоними који се у роману могу срести јесу имена извесног села Ахатишта и града Београда. Када је реч о државном одређењу овог простора, писац се у своме роману користи местимично само термином Покрајина (без да каже Косово и Метохија), што је по себи опет значило својеврсно замагљивање историјских чињеница о правом називу овог подручја, с обзиром да се у време одвијања радње романа Покрајина Косово и Метохија званично називала Аутономном Облашћу, а у време писања романа САП Косово, па се писац Хасани очигледно нашао у проблему. У једном стриктнијем херменеутичком приступу роману, његовој могућој књижевној поетици, свему овоме можда би и могло да се нађе какво-такво оправдање, али то да се у обради теме засноване на поступку употребе пресног фактографског и стварносног материјала о конкретним политичким догађајима, у конкретним историјским условима, на конкретном месту, прибегне прећуткивању битних одредница ове стварности, нема другог објашњење до да је све учињено са

имплицитном политичком поруком да је Космет у државно-правном погледу још увек неуквирени простор, поготово не уквирен у границама државе Србије, па стога питање одређења његовог државног статуса за Албанце остаје отворено, и тек предстоји да се реши. Све према пропедеутичком геслу да оно што не постоји у речима не може да постоји ни у главама људи.

ЈЕДНОСТРАНИ И ОГОЉЕНИ НАРАТИВИ

И сви други сегменти приче овог романа су видљивог идеолошког склопа и транспарентног политичког садржаја. Укратко: Рам Ахишта звани Лис је неписмени партизански првоборац, „носилац Споменице и учесник свих седам офанзива”, који се после четири године проведене у рату враћа у родни крај и укључује у борбу за „ново друштво”, а против унутрашњег непријатеља револуције и социјализма. У почетку су то само балисти, међу којима и Дема, рођени брат Лисов, и ретроградна племенска свест косметских Албанаца, а касније и сви други који не прихватају нову друштвену реалност, њене идеале и правце развоја, прво Срби информбироовци, а после и они најопаснији, Ранковићеви удбаши, то јест српски хегемонисти и националисти. Мање битне и слабије развијене токове романа сачињавају и епизоде из интимног живота главног јунака, његова женидба са ћерком класног непријатеља, невоље у породичном животу, неверство жене, синовљево малолетничко посрнуће и тако даље. У оквирима једног наглашено идеолошког и политички усмереног наратива одвија се средишња радња романа заправо варијација по уходаној матрици *mutatis mutandis* само једне теме: послератне борбе косметских Албанаца за своја национална права у условима политичке и друге репресије које над њима спроводе деформисане и отуђене структуре српских безбедносних служби све до Брионског пленума када долази до „ослобођења”. У филмској адаптацији романа ни у чему се није одступило од овог на политичко

сведеног наратива. Штавише, драматуршким штриховањем „сувишних” делова садржаја романа све је само додатно наглашено и потврђено.

Тако

се у филму, као и у роману, из епизоде у епизоду сусрећемо са причом у којој се на једностран и тенденциозан начин осликава наводно ничим изазвана репресивна политика југословенске (читај српске) државе и друштва према Шиптарима којима су све до Брионског пленума ускраћивана, читамо у роману и гледамо на филму, многа

припадајућа национална права: право на употребу националне заставе (суседне државе), право на држање оружја, право на равноправност језика, право на читање националне литературе и одржавање културних веза са земљом матицом; уз све то, они се неоправдано политички сумњиче за нелојалност држави у којој живе, прислушкују се и судски прогањају, отпуштају са посла, и свиме тиме свесно приморавају на исељавање у Турску.

[22](#)

Све се ово и у роману и у филму излаже на један крајње паушалан, телеграфски огољен, више декларативан и реторички него уметнички и драмски образложен начин. Није

спорна чињеница да је долазило до репресије, све до „прекомерне употребе силе”, над шиптарским живљем Косова и Метохије од стране југословенских и српских органа власти у периоду о којем је реч, што је посебно драстично испољено у безбедносној акцији прикупљања оружја средином педесетих.

[23](#)

Али

о свему томе говорити изван контекста свестранијег сагледавања политичке и безбедносне ситуације на Косову и Метохији, обележене све време после рата грчевитим настојањима државе Србије да очува суверенитет над тим делом своје територије, а све у сукобу са бројним облицима испољавања антисрпског и антијугословенског деловања шиптарских шовиниста и иредентиста, њиховим непрекидним терором над српским и црногорским живљем,

[24](#)

у најмању руку значило је свесно заклањати видике, не говорити право него пристрасно и тенденциозно, па и лицемерно распредати о проблемима служећи се методом замене теза, у настојању да се прикрију чињенице и затури цела истина о трагичним догађајима. О каквом је контраверзном и једностраном наративу реч сведочи и епизода романа у којој се говори о наводној опструкције права Шиптара да се користе својим матерњим језиком у јавном друштвеном простору, као још једном виду њихове обесправљености и националне дискриминисаности. Међутим, ове епизоде у филму нема из простог разлога што ју је било немогуће представити у филму који се у целости одвија на албанском језику, па прича о језичкој дискриминацији Албанаца, осим што би у таквом контексту била несувисла и депласирана, тражила би увођење у структуру филмског приповедања и српског језика, што се никако није желело, а што опет није било ништа друго до очевидна манифестација дискриминације управо српског језика, на његовом матичном културно-историјском и државном простору. Тако је, ето, *in flagranti*

, показано да у своме политичком оптикуму косметски Албанци оно што су тражили за себе нису сматрали да припада и другом.

ПОТИРАЊЕ ТРАГОВА СРПСКОГ ПРИСУСТВА

И многи други аспекти казивања у филму *Era dhe lisi*, како у равни његове дијегезе, тако и у равни семантичког ткања, одвијају се на линији потирања иоле видљивијих белега присуства косметских Срба у послератној свакодневици Покрајине, осим знакова присуства Срба припадника Државне безбедности и Срба заблуделих стаљиниста, „отпадника са Титовог пута”, па и њих датих стешњено, у амбијенту хомогене албанске свеприсутности. Тако се и догодило да упркос теми филма његов драмски проседе остане раван, неусплахирен и тих, радња скоро бесконфликтна, дата у меким тоновима, расположење носталгично, а све као последица изостајања изразите карактерне и психолошке индивидуације негативаца у филму, дакле српских опресора, те се у филму, заправо, приповеда о репресији у њеном одсуству. Тврди се да је свеприсутна, али се не показује. Због тога у филму и нема сцена у којима долази до блиске сучељености, неке врсте отвореног сукоба између „жртве и целата”, протагонисте и антагонисте, правоверног и неверног, победника и пораженог, са катарзичним драмским разрешењима. Таква структура филма би захтевала много дубљи и сложенији приступ теми и њено драмско претресање са појачаним емоционалним и интелектуалним набојем, али и непредвидивим политичким импликацијама, на шта ни аутор романа, ни аутори филма нису били спремни. Поготово не у ситуацији апсолутног тријумфа онога „зашта смо се борили”, када је све што је започето Брионским пленумом доведено до самог краја Уставом из 1974. године, и у ситуацији када је истина о тешком и трагичном положају Срба, и Србије, на Косову и Метохији држана под строгим ембаргом, била ван домашаја јавности и означавала празно поље у простору српске културе. А и Тито за којег се знало да воли да гледа филмове, посебно на Брионима, у то време је још увек био на трону и волео да гледа филмове и даље, нарочито оне у којима је био један од чинилаца драмског заплета. Свакако да су косметски Албанци снимајући филмове о својим „ратним заслугама из Другог светског рата”, своје „правоверју” и своје „марширању Титовим путем”, крајем седамдесетих, и ову чињеницу имали у виду.

На крају, треба рећи и то да је *Era dhe lisi* (*Ветар и храст*), независно од своје идеологије, на ужем филмском плану сигурно и тачно режирано штиво. Прецизним сценографским и костимографским решењима на пријемчив и упечатљив начин у њему је дочаран амбијентални и фолклорни изглед Космета педесетих и шездесетих година прошлог века, иако, нажалост, без српског елемента. Успешна је и глума у филму, посебно носилаца главних улога, Абдурахмана Шаље и Фарука Беголија.

<

Објављено: понедељак, 23. април 2018, 15:04h

(Извод из шире студије. Наставиће се. Опрема: „Нација”)

[\(1\) Заробљени у сумњивим представама](#)

[\(2\) Распињање истине на лажним симетријама](#)

[\(3\) Издаја елите](#)

[\(4\) Између историје догађаја и кинематографске фикције](#)

(5) Дуго путовање у ноћ

(6) Између савремености и мита

О аутору

Жарко Драгојевић, филмски редитељ, сценариста и есејиста филмски, рођен у Прокупљу, 5. маја 1954. Основну школу и гимназију завршио у Куршумлији. Дипломирао на Факултету драмских уметности у Београду – Одсек филмска и телевизијска режија – 1978. године, у класи професора Радоша Новаковића.

Написао сценарије и режирао дугометражне игране филмове *Кућа поред пруге* , 1988. године (награђен „Златним аренама” за сценарио и режију на Фестивалу југословенског играног филма у Пули, СФРЈ, и другим признањима), затим *Ноћ у кући моје мајке*, 1991.

Аутор је и више средњометражних и краткометражних филмова:

У потрази за идеалном сликом , 1979, кратки играни (награђен Сребрном медаљом на Фестивалу кратког метра у Београду),

Круг, 1981, документарни (награђен на Фестивалу у Кракову, Пољска),

Бајце, 1983, кратки играни (награда глумцу натуршчику на Фестивалу кратког метра у Београду),

Овидије из Граба, 1984, средњометражни (Главна награда на телевизијском Фестивалу у Монте Карлу, Монако),

Камичак љубави, 1985, документарни,

Срце у глибу, 1986, документарни,

Човек међу људима, 1987, документарни,

Београд памти, 2003,

У пожару столећа, 2009, архивски,

Српски патријарх Павле, 2009, биографски,

На граници – триптих о бити и имати, 2010, дугометражни документарни.

Приказани су на више фестивала у Србији и иностранству.

Радећи за Телевизију Београд, режирао је више од две стотине филмова (емисија) различитог жанра, највише из области уметности и културе: серијали Сведоци векова

–
Међутим

¹
Људи говоре

¹
Оставштина за будућност

¹
Век српског филма

...

Аутор је две књиге есеја о филму и филмолошких радова:

Крај филма , Студентски културни центар, Београд, 1998.

Старе и нове покретне слике , Културно-просветна заједница Београда, 2012.

Есеје и студије о филму објављивао у часописима Синеаст (Сарајево), ЈУ-филм д ана
с (Београд),
Филмске свеске
(Београд),
Нови Филмограф
(Београд), и у више филмских зборника и каталога.

У периоду од 1994-2005. радио на месту самосталног уредника у Образовно-научном програму Телевизије Београд.

Хонорарни професор филмске режије у Филмској школи „Дунав филм” у Београду (1997-2007), на Факултету драмских уметности у Београду (2002-2004) и Академији уметности у Београду (2006-2009).

Директор је филмског часописа Нови Филмограф (од 2006) и уредник издавачке делатности Удружења филмских уметника Србије.

[Члан првог сазива Националног савета за културу Републике Србије \(2011-2016\).](#)

[Итд.](#)

Напомене

[1 „Lenjinovi sledbenici su postupali u skladu sa njegovim stavom koji je preneo Lunačarski: „Filmska umetnost je za nas najvažnija umetnost.”. Ulrich Gregor i Eno Patalas, *Istorija filmske umetnosti* ¹, preveo sa nemačkog Borivoje Kaćura, Beograd, 1977, str. 99.](#)

[2 Fadil Hoxha, *Kur pranvera vonohet* , Pristina, 1965.](#)

[3 Fadilj Hodža, *Kada proleće kasni – iz partizanske beležnice* , preveo sa albanskog Esad Mekuli, Beograd, 1979, str. 6 i 7. Прво издање на српскохрватском, 1966. године.](#)

[4 Fadil Hoxha, aprill 1994: „Tito dhe Kardeli thanë: Çka ju duhet republika!? Kujdes prej Serbisë...!” \(Фадил Хоџа, април 1994: „Тито и Кардељ су ми рекли: Шта ће ти република!? Пази се Србије...!”\) <https://telegrafi.com/fadil-hoxha-1994.-thane-cka-ju-dihet-republika-kujdes-prej-serbies->](#)

5 У реалној опасности да буде ухапшен Ф. Хоџа је био већ у фебруару 1945. када је одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ био смењен са места команданта Оперативног штаба НОВ и ПОЈ за Косово и Метохију због тога што је „сматрао да се са оружаној контрареволуцијом може успешно обрачунати једино ако се успе да се споразуме са једним бројем одметничких вођа”. Таквим својим делањем омогућио је „истакнутим сарадницима окупатора као што су Шабан Полужа, Адем Воџа и Абдуљ Дура” да мобилишу своје присталице и уместо „како је „договорено” крену на Сремски фронт”, они крену у оружану побуну против нове југословенске државе на Космету (Ђаковић, *и сто*

, стр. 288.). Други пут је то било 1948. године када је шеф УДБ-е за Косово и Метохију Спасоје Ђаковић током „његовог боравка у Тирани у првој половини 1948. године, код Кочи Дзодзеа, организационог секретара ЦК КП Албаније и министра унутрашњих послова, био обавештен о садржају дела телеграма и писама која су из Приштине упућивана Енверу Хоџи. Иако изричито није наведено, ради се по свему судећи о Фадиљу Хоџи. После повратка из Албаније Ђаковић је, готово са страхом, са тим упознао водеће личности органа безбедности Србије и Југославије Слободана Пенезића и Александра Ранковића. Логично је претпоставити да је са тим информацијама био упознат и Јосип Броз Тито” (Терзић,

исто

, стр. 276). У опасности да буде ухапшен Ф. Хоџа је био и 1956. године, и касније, у време вођења „Призренског процеса”, када су „током тајног судског претреса неки од оптужених и један сведок именовали већи број врло значајних политичких личности из редова албанске мањине које су на разне начине одржавале везу са албанском обавештајном службом „примајући од ње писма и златнике”. Међу педесетак значајних руководилаца поменут је и Фадиљ Хоџа” (Терзић,

исто

, стр. 193). Али какав је однос нових комунистичких власти био према кадровима шиптарске националности можда на најбољи начин показује један случај, који Спасоје Ђаковић наводи у својој књизи: „Озна је открила да је један од руководилаца НОО Косова и Дукађина, из Бујана, одржавао везе са одметницима пре њиховог напада на Гњилане. То је био запањујући податак. (...) Нашао сам се у тешкој ситуацији. Владали су ратни закони. Озна је имала овлашћења и обавезу да се обрачуна са руководством пете колоне, да немилосрдно уништи завереничко језгро против тековина НОР-а. Озна Косова и Метохије одговарала је директно Озни Југославије. Дошао сам на Косово и Метохију са терена на коме је стрељан водник пред стројем батаљона због тога што је писао мајци о правцу кретања батаљона, а до тих података су дошли четници. Стрељати руководиоца Албанца и то у првим данима ослобођења било би страшно. Још ужасније, оставити га на том месту. Хитно сам пошао у Београд, реферисао и чекао одговор. Наступио је тајац – пауза. Александар Ранковић ме је питао: „Шта мислиш?” Излаз је био или да буде оштро кажњен, или да дође за министра у српској влади. „За министра”, гласио је је мој предлог. Тако је и било”. (Ђаковић,

исто

, стр. 228)

6 „Одред „Емин Дураку“, формиран је 8. јануара 1943. године у селу Врелу на Косову, од 18 бораца. Борци су били углавном Албанци, издвојени из одреда „Зејнел Ајдини“. Одред „Емин Дураку“ добио је задатак да иде за Малесију и да агитује међу Албанцима да се не одазивају позиву ондашњих власти, које су их мобилисале за борбу против партизана у Црној Гори. У фебруару одред има 40 бораца. Креће се на терену Малесија–Албанија и повремено долази у Метохију и води оружане акције”. Ђаковић, *и сто*, стр. 95.

7 Hodža, *isto*, str. 29.

„Албанска села су након окупације била потпуно затворена за утицај антиокупаторских идеја. Током рата она су била претворена у праве мале тврђаве, којима нису смели прићи ни малобројни комунисти албанског порекла”. Petranović, *isto*, str. 249.

8 Hodža, *isto*, str. 31.

9 Hodža, *isto*, str. 30.

10 „Друг Тито, у свом историјском чланку о националном питању, између осталог каже – да ће сваки народ одлучивати о својој судбини и да ово право сваки народ стиће непрекидном и одлучном борбом против фашистичког окупатора и његових слугу, да се прошлост не може више вратити.” Hodža. *Isto*, str. 101.

11 „Титов чланак „Национално питање у Југославији у свјетлости народноослободилачке борбе“ конкретизација је националне политике КПЈ у дотадашњем току рата и народноослободилачке борбе. „Данашња народно-ослободилачка борба и национално питање у Југославији нераздвојно су везани. Наша народноослободилачка борба не би била тако упорна и тако успешна када народи Југославије не би видели данас у тој борби осим победе над оним што је било за прошлих режима, победу над онима који су угњетавали и теже даљем угњетавању народа Југославије. Реч народноослободилачка борба – била би само једна фраза, па чак и превара, када она не би имала осим општејугословенског смисла и национални смисао за сваки народ посебице, тј. када она не би значила осим ослобођења Југославије у исто време ослобођење Хрвата, Срба, Македонаца, Арнаута, Муслимана итд., када народноослободилачка борба не би имала ту садржину да заиста носи слободу, равноправност и братство свих народа Југославије”. (*Пролетер*, орган ЦК

КПЈ, год XVII, децембар 1942, бр.16.) (...) Титова анализа намерно је откривала перспективу народима који су били дистанцирани према народноослободилачкој борби, указивањем да само у редовима народноослободилачког покрета могу остварити слободу, спасити се одмазде за страдање српског народа, али и од братоубилачког рата.” Петрановић,

ИСТО

, стр. 522/3.

Зери и популит

, орган Партије рада Албаније, објавио је 17. маја 1981. године у Тирани чланак под насловом „Праведан је захтев да се Косову призна статус републике”. У том опширном редакцијском чланку, пре би се могло рећи анализи, поред осталог се каже: „У тезама о националном питању на Косову и Метохији, које је изнео један од највиших руководиоца КПЈ Моша Пијаде на Петој земаљској конференцији одржаној у Загребу октобра 1940. године, речено је: Решење националног питања (на Косову, прим. ред.) може се постићи стварањем слободне републике радника и сељака Косова помоћу револуционарног устанка против фашистичког и империјалистичког режима великосрпске буржоазије. Овакво решење за Албанце, Турке и Муслимане значи да попутно стекну слободно власништво над земљом, да се ослободе од националног угњетавања и обезбеде услове за потпуно слободни национални, политички и културни развој. (Архив СФРЈ, фонд ЦК, „Тезе о националном питању на Косову и Метохији на Петој земаљској конференцији КПЈ”. *Подаци који су цитирани а налазе се у Архиву ЦК КПЈ нису до сада објављени а били су доступни др Алију Хадрију.) Ђаковић,

ИСТО

, стр. 161.

12 „Да је руководство југословенских комуниста, на челу са Титом, већ уочи рата имало план да овај средишњи део Старе Србије политички издвоји из оквира Србије било је јасно када је 1940. донета одлука да се Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију издвоји из Покрајинског комитета за Црну Гору, Боку и Санџак и веже директно за Централни комитет КПЈ. Бројни аргументи указују да најуже руководство југословенских комуниста на челу са Ј. Б. Титом има амбивалентан однос према идеји отцепљења средишта Старе Србије у будућности. С једне стране не жели изричито да се изјасни о том питању, а с друге стране допушта да ток догађаја иде у правцу постепеног освајања овог простора од стране албанске мањине”. Терзић,

ИСТО

, стр. 277.

13 „Радошин Рајовић је у својој добро утемељеној књизи Аутономија Косова детаљно реконструисао процес заснивања и сталног јачања аутономије овог дела Србије. Према Рајовићевим истраживањима први разговор о статусу овог дела Србије вођен је у лето 1944. године на Вису у кругу најужег руководства партизанског покрета на челу са Титом, Кардељем, Ранковићем и Ђиласом. Разговору су присуствовали и Моша Пијаде и

Владимир Бакарић (...) Рајовић се позива на сведочење Владимира Бакарића које је забележио Владимир Дедијер према коме су кључни политички творци косовско-метохијске аутономије поред Тита били Кардељ и Бакарић. Према Бакарићу, Кардељ је том приликом рекао: „Још се не сме донети никаква одлука о Косову јер би то покварило стратегијске планове наше борбе. Ако би се донела било каква одлука о Косову на основу апстрактног схватања принципа права на самоопредељење до отцепљења, то би огромно слабило нашу борбу у Србији и дало би необично снажне аргументе српској буржоазији и Дражи Михајловићу. Они би нас оптужили да цепамо Југославију. У то време ми још нисмо Србију ни имали, а без Србије не бисмо имали ни Југославију.” Терзић,

исто

, стр. 279.

14 „Tahir Beriša je uticajan starac od svojih sedamdeset godina i vrlo otresit seljak. Iako nas drži i, ruku na srce, čuva – on održava izvesne veze i sa Ilijaz Agušom, fašističkim ministrom za Kosovo u Tirani. (...) Posle mnogih razgovora sa Tahiroм, a u nastojanju da mu, i ja i drugi drugovi, objasnimo principe narodnooslobodilačke borbe i značaj bratsva i jedinstva Srba, Albanaca i Crnogoraca – pomislili smo da smo ga već ubedili. Ali, on me danas po podne pozva u svoju odaju, kao da ima nešto važno da mi saopšti, i reče: „Dobro je ovo što činite, ali ne zaboravi da Albanci nikada nisu bolje živeli nego sada. Zato ti savetujem, kao stariji čovek koji je imao prilike da se nađe s mnogim učenim ljudima i krupnim političarima – počev od Hasana Prištine, Azema Bejte, Nazima Gafura, braće Pribičević pa sve do današnjih političara: Ferhat Drage, Ilijaz Aguša, Tahgir Koldina i drugih – ne veruj Srbima! Od vajkada su nas varali i sada će nas prevariti! Ja stadoh da se smejem i rekoh mu da on gleda na ove odnose starim očima, da nas još ne poznaje, jer komunisti su internacionalisti u punom smislu reči, oni su najbolji sinovi svoga naroda, a Komunistička partija Jugoslavije nikada neće pogaziti svoje uzvišene principe, no će pružiti punu slobodu svim narodima koji žive na ovom tlu. „Daj bože da bude tako! – reče i tapšući me po ramenu dodade: „Ipak, ne zaboravi reći ovog starca!””
Hodža, isto , str. 98/9. Цитираног пасуса и ове сцене нема у филму.

15 Види о томе у: Bekim Fehmiu, *Blistavo i strašno* , Beograd, 2010, str. 383–399.

16 „Odluke AVNOJ-a o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu ne spominju Kosovo i Metohiju, a o Kosmetu kao autonomiji nema pomena ni u projektima *Deklaracije o osnovnim pravima nacija i građana DFJ*

, na kojoj je radio Moša Pijade u proleće 1944. godine.” Petranović,

isto

, str. 558.

17 „Конференција је одржана у Бујану, у Ђаковачкој Малесији на албанској територији (...) 31. децембра 1943, 1. и 2. јануара 1944. године. Битна тачка Резолуције усвојене у Бујану противречила је Одлуци другог заседања АВНОЈ-а о изградњи Југославије на федеративном принципу, доводећи у питање територијални интегритет Југославије. (...) ‚Косово I Метохија‘, стоји у Резолуцији, „је крај који је насељен највећим делом шиптарским народом, а који као и увек тако и данас жели да се уједини са Шипнијом. Према томе осећамо за дужност ukazати прави пут којим треба да пође шиптарски народ да би ostvario своје тежње. Једини пут да се Шиптари Косова и Метохије уједине са Шипнијом јесте заједничка борба са осталим народима Југославије против окупатора и његових слугу. Јер то је једини пут да се извојује слобода, када ће сви народи па и Шиптари бити у могућности да се изјасне о својој судбини са правом на самоопредељење до отцепљења (...)” Конференцији је присуствовало 49 делегата пореклом са Косова и Албаније, од чега шесторица Срба и Црногораца. Petranović, *isto*, str. 558/9.

18 Hodža, *isto*, str. 148.

19 Sinan Hasani, *Vetar i hrast*, Sarajevo, 1976. Sa albanskog превели Velja Tadić i Pavle Josipi. Прво издање на албанском, Приштина, 1973.

20 Синан Хасани је у периоду од 15. маја 1986. до 15. маја 1987. године обављао и функцију председника Председништва СФРЈ, дакле био је на самом челу државе. Умро је у Београду, 2010, где је и сахрањен.

21 У том смислу искаче једино име Арсена Диклића, српског књижевника и сценаристе (поред осталог, писца романа по којем је снимљена једна од најуспешнијих телевизијска серија у продукцији Телевизије Београд, *Салаш у малом риту* (1976), који је на шпици филма *Era dhe Lisi* потписан као консултант на сценарију – Konsultant Arsen Dikliq.

22 „У периоду од 1945. до 1957. процењује се да се због економских, социјалних и верских разлога иселило из Југославије у Турску 96.584 Турака, од којих из НР Македоније 86.380 и НР Србије 6.140. Међу исељеним Турцима је било и Албанаца који су се издавали за Турке, а чији број до сада није егзактно утврђен. Процес емиграције исламског становништва са Косова и Метохије у Турску опадао је од 1957. године, зато што су турске власти почеле да предузимају мере да би спречиле ове појаве, док је Е. Хоџа позивао Албанце да остану на Косову и Метохији и да делају како би се оно припојило НР Албанији.” Др Миомир Гаталовић, *Косово и Метохија – у државној*

политици Југославије 1958–1965
Београд, 2016, стр. 259–260.

1

23 „Како је на Косову и Метохији постојала велика количина заосталог оружја још из Другог светског рата, УДБ-а је крајем 1954. године покренула опсежну акцију прикупљања наоружања која је трајала до 1. октобра 1957. За прве две недеље деловања у пећкој области је заплењено око 12.000 комада оружја, па је акција проширена на традиционална упоришта албанских одметника: Суву Реку, Дреницу, Качаник и Витину. Иако је наоружање прикупљано од свих националности које су живе у АКМО, у пракси је долазило до хапшења, физичког злостављања и различитих махинација, посебно према албанском становништву као најбројнијем.”
Гаталовић, исто, стр. 240.

24 „УДБ-а је почетком 1960. године почела да саставља прве извештаје о исељавању српских и црногорских насељеника из АКМО. Тако је процењено да је од краја Другог светског рата Косово и Метохију напустило 1.200 насељеничких породица Срба и Црногораца, у току 1959. године 119, у прва четири месеца 1960. године 117 и да се на емиграцију спрема још око 300 породица махом у централну Србију и Црну Гору. (...) На проширеном састанку Идеолошке комисије и КНМ ЦК СКС, одржаном 23. марта 1962, разматране су појаве шиптарског национализма у вези са чиме је закључено да Албанци врше појачан притисак на Србе и Црногорце да се исељавају са Косова и Метохије, и то чак на оне Србе који се нису селили 500 година. (...) Највећи притисак на Србе и Црногорце вршили су Албанци у мештовитим сеоским срединама, где је долазило до физичких напада, усмених претњи, намерног уништавања добара и незаконитог присвајања непокретности путем присиљавања да се имовина прода у бесцење, при чему тога нису биле поштеђене ни породице активних официра ЈНА и припадника органа унутрашњих послова. У њиве власника Срба и Црногораца је намерно пуштана стока да уништи летину, сечене су шуме, воћњаци и виногради, забрањивана им је употреба пољских путева, преораване су међе, скретана је вода са канала за наводњавање, забрањивано напасање стоке на сеоским утринама, загађивана пијаћа вода у бунарима, скрнављена гробља, забрањивано омладини да пева песме на српском језику, силоване су девојке, прећено убиствима и поручивано да ће Космет ускоро постати део Албаније када ће сви Срби бити истребљени, овде вам није место и Ако нећете да одете милом – хоћете силом. (...) Извештај УДБ-е из јуна 1965. открива да је од 1960. године са Косова и Метохије емигрирало око 2.000 српских и црногорских породица, при чему су само у 1964. и 1965. око 500 породица како насељеника тако и староседелаца. (...) Све наведено указује да су међунационални односи на Косову и Метохији у проучаваном периоду били веома заострени и у супротности са јавно прокламованом партијском политиком братства и јединства. Југословенска држава је зарад мира и лојалности Албанаца као већинског

становништва од преко две трећине на Косову и Метохији свесно жртвовала српски и црногорски живаљ, који је, немајући адекватну заштиту, био приморан да се исељава.”
Гаталовић,

ИСТО

, стр. 262–70.